

Cankar v šoli. 1926, str. 372—79.

Jiří Wolker. 1926, str. 610—18, 692—701, 766—75.

POROČILA:

Ruski klasiki v novi izdaji. 1910, str. 695.

P. N. Miljukov: Obrazy z dějin ruské vzdělanosti. 1910, str. 695—96.

† Lev Nikolajevič Tolstoj. 1910, str. 767—68.

Štiridesetletnica Ottovega založništva v Pragi. 1911, str. 223—24.

Jan Rokyta: Prokop Rybař. Roman české duše. 1913, str. 165—66.

Dr. Gustave Le Bon: Psihologični zakoni razvoja narodov. 1914, str. 102.

F. X. Šalda. 1918, str. 80.

Eliška Krasnohorská. 1918, str. 441—43.

Narodna čitanka. 1918, str. 808.

Resnica nad resničnost. 1918, str. 812—13.

Društvo slovanske vzajemnosti. 1918, str. 813—14.

O slavistiki. 1918, str. 814—16.

Jan Rokyta: Na staroměstském rynku. 1919, str. 61—62.

M. Krleža: Pjesme II. 1919, str. 62.

† Stanko Svetina. (Nepodpisan članek.) 1919, str. 63—64.

ZOIS IN HACQUET

FR. KIDRIČ

Ko je prispel tri in tridesetletni Hacquet 1773 po ukinitvi jezuitskega reda iz Idrije v Ljubljano za licejskega profesorja anatomije, kirurgije in porodništva, je šest in dvajsetletni baron Žiga Zois že užival sloves največjega ljubitelja znanosti in umetnosti v Ljubljani in na Kranjskem.

Več momentov je bilo že od začetka njunih osebnih stikov ugodnih za razvoj prijateljstva: Žigov oče je sebi in svojim potomcem priboril baronstvo, »Bretonca« Hacqueta pa je obdajal nimbus skrivnostnega porekla; Zoisi so veljali za najtežje bogataše na Kranjskem, Hacquet pa je smel ob vsaki priliki računati na pomoč iz neznanega vira, ki je bil po vsej priliki v zvezi s skrivnostjo njegovih roditeljev; oba sta imela odlično vzgojo; oba sta se zanimala za naravoslovje, zlasti tudi za mineralogijo; oba sta z neko strastjo množila svoji knjižnici; obema je bilo lastne nekoliko svobodoumne miselnosti in oba sta se duhovščini, ki ni gojila takih znanstvenih in kulturnih interesov kakor onadva, rajši ogibala nego jo iskala; oba sta dajala prednost samskemu stanu, a vendar ljubila nežni spol in njegovo družbo...

Razvoj dogodkov po 1773 ju je vse bolj zblížal. Zoisa je približno izza 1778/79 usmerjala prerodna vnema, ki ga je napravila za prerodnega aktivista in mecena, Hacquet je začel skoro istočasno posvečati prerodu neko pozornost ter se razvijal tako, da mu je postala slovanska filologija »za fizikalno zgodovino najpriljubljenejši študij«. Okoli 1780/82 sta tvorila menda nekako skupino zase, ker iščeš med člani obnovljene ljubljanske akademije operozov zaman tako Zoisa kakor Hacqueta. Zois si je sicer v osemdesetih letih že dopisoval z raznimi inozemskimi naravoslovci, na primer z dunajskim pro-

fesorjem kemije in botanike Nikolajem Jožefom Jacquinom, toda v Ljubljani je mogel strokovno o naravoslovnih problemih razpravljati le s Hacquetom: izmed sorodnikov je bil njegov bolehní brat Karel ob Hacquetovem prihodu šele sedemnajst let star ter se je začel zanimati za botaniko menda sploh šele pod vplivom »Bretonca«; ostali njegovi sorodniki, med njimi svak Janez Nepomuk Bonazza, ki se je dne 6. junija 1782 oženil z njegovo sestro Johano, so se brigali samo za gospodarstvo ali trgovino; kaplan Maestrazzi in graščak Breckerfeld, ki sta pomagala Zoisu zbirati gradivo za slovar slovenskih rastlinskih imen, s katerim se je bavil Zois vsaj že 1784, niti naravoslovna amaterja nista bila... Različno pa sta zrla prijatelja na svoje znanstvene izsledke: Hacquet je pomnožil v Ljubljani število svojih publikacij od 3 do 35, Zois ni delal s publicistično namero.

Zois se je pač težavno sprijaznil z mislijo, da hoče Hacquet, ki je bil končno »Kranjske in v njej bivajočih svetohlincev naveličan«, Ljubljano zapustiti. Najbolj so vznevoljili »Bretonca« bržčas prepíri zaradi anatomske dvorane. Hacquet se je odločil, da sprejme poziv na novo Lvovsko univerzo, spomladi 1787, ker je Linhart Kuraltu že dne 18. aprila 1787 pisal, naj išče zanj v Lvovu stanovanje. Odpotoval je menda julija 1787, in sicer bržčas čez Novo mesto, Hrvaško in Ogrsko.

Pismo, ki ga je pisal Hacquet Zoisu iz Lvova, je utegnilo biti v znanstveni Zoisovi korespondenci iz 1787—93, ki je danes izgubljena, a je 1891 v »dobrih prepisih« še eksistirala (Wurzbach). Če smemo sklepati po Zoisovem odgovoru, je Hacquet pisal: da je v Lvovu za naravoslovca slabo preskrbljeno, a da imajo »Garellijevo biblioteko«, to je knjige Nikolaja Garellija, telesnega zdravnika Karla VI., ki so jih 1784 iz terezijanske akademije na Dunaju večinoma poslali v Galicijo; da predava v ruskem, to je ukrajinskem jeziku, ki ga je uvedel Jožef II. 1786 na novi univerzi poleg drugih jezikov; da mu »Trebra«, to je pač knjiga: Trebra, Observations sur l'interieur des montagnes, Paris 1787, ne ugaja; da upa Zoisu ustreči z »Zielnikom«, to je pač herbarijem s poljskimi rastlinskimi imeni.

Zois Hacquetu na njegovo prvo pismo dalje časa ni odgovoril, ker je bil primoran, da posveti 1787 poleti in v jeseni ves čas nujnim poslom, ki jih je mogel opravljati le takrat, ko ga ni mučil podgrom, ki se je izza 1779 večkrat oglašal: nadzoroval je važna dela v svojih fužinah in rudnikih, kakor so bili na Gorenjskem v Starih Fužinah in Bohinjski Bistrici, v Gorjušah, na Jelovici, za Javornikom in na Jesenicah, a na štajerskem v Míslinju pri Celju; mislil je na to, da bi omogočil botaniziranje bolnemu bratu Karlu. Prilike, da mineralogizira, pač ni opuščal, zanemarjal pa je skrb za svojo biblioteko in le malo je bral, tako da do 16. oktobra 1787 še ni videl »tretjega zvezka Saussura«, to je pač tretjega zvezka dela »Voyages dans les Alpes« (1779—1796, 4 zv.), ki mu je avtor Horace Bénédict de Saussure. Obenem pa so njegovo pozornost silno pritegovali politični dogodki, ki so tako napeto zanimanje res tudi zaslužili: priprave cesarja Jožefa II., ki je spomladi 1787 obiskal rusko cesarico na Krimu, na vojno proti Turkom, ki pa še ni bila napovedana; ogorčena borba francoskega kralja Ludvika XVI. in njegovih ministrov proti parlamentom, to je sodiščem, ki niso hotela registrirati reakcionarnih odločb (Mathiez); reakcionarna politika Jožefa II. na Brabantskem, to je habsburškem delu Belgije, ki je hotela porušiti vse pokrajinske privilegije; usoda severne protestantske Nizozemske, kjer sta Jožef II. in Ludvik XVI. dopustila, da so pruske čete podprle septembra 1787 reakcionarnega državnega namestnika proti »patriotski« frankofilski fronti (Mathiez). Med domačimi dogodki v času od julija do 16. oktobra 1787 je bila najdalekosež-

nejša bolezen škofa Herbersteina, ki je izza 1772 med kranjsko duhovščino utrjal janzenizem, z zahtevami o skrajni strogosti glede zakramentov pokore in obhajila begal zlasti tudi ženske, a dne 7. oktobra 1787 zatisnil oči.

Končno dne 16. oktobra 1787 je Zois na graščini Javorniku prijatelju v Lvov odgovoril v francoskem pismu, katerega slovenski prevod objavljamo (francoski izvirnik je last gospoda generalnega ravnatelja Rikarda Skubca, nemški prevod gospoda načelnika dr. Rudolfa Andrejke):

Javornik, dne 16. oktobra 1787.

Zaradi lepega vremena nisem smel odlašati z obiskom svojih fužin in z ogledom svojih jam v Mislinju in nameravanih pripravljanih del v Bistrici za graditev plavža. Moje zdravje mi dovoljuje samo o lepem vremenu kljubovati goram; zaradi tega sem porabil vse dosedanje lepe dni ter si upal svoje dopisne dolžnosti odložiti. Preostanek mojih sil mi je to pot služil učinkoviteje kakor že več let doslej in posrečilo se mi je celo, da sem se povzpел na višine, ki bi jih v svoji mladosti ne bil zmogel. Upam, da mi moji prijatelji dajo odvezo za zakasnitev odgovorov, katere sem jim dolžen. Prihodnjič, ko dež in sneg mojo podjetnost zaustavita, bom marljivejši.

Vaš opis Lvova popolnjuje predstavo, ki sem jo o njem že vedno imel. Nekoliko je pač sitno, da imajo prav židje najlepše žene, toda to je poglavje, s katerim se človek pobota, ako jih je že dosti imel. Veliko bolj me miče, da bi prepotoval širo in udobno dolino od Novega mesta (Neustadt) do Petrograda, ki ste mi jo opisali. Temu načrtu, na katerega sem vedno z navdušenjem mislil, se ne odpovem, dokler me še noge nosijo, posebno zdaj ne, ko gre za obisk pri Vas.

Vaše poslednje pismo sem prejel v času, ko so se razglašale prve vesti o vojni s Turki. Nemudoma sem poslal svojega svaka v Slavonijo, da bi nakupoval žito. Toda tam je bila prav tako slaba žetev kakor pri nas, a kretanja čet so povzročila takoj navijanje cen. Brž nato so prepovedali izvoz in cesar plačuje za mernik celo štirikratno doklado, da se uvaža žito iz inozemstva čez Reko in Trst. Kranjcem sicer ne grozi vojaški vpad, pač pa lakota, kakršne še doslej niso poznali. Politike evropskih dvorov nisem nikoli razumel, danes pa obupujem nad njo bolj ko prej. Cesarjeva zavzetnost za Brabantce, posebna ljubezen francoskega kralja do njegovega parlamenta, a na drugi strani zanemarjanje generalnih držav nizozemskih so mi razlog za domnevo, da gre za precej pomembno revolucijo. Kar se mene tiče, želim, da bi Turke iz Evrope pregnali, ne ljubim jih, ker ovirata njihova vera in njihova ustava tako promet kakor tudi razširjanje znanosti in umetnosti. Za te je treba očuvati ta delec zemeljske krogle, a barbari se naj umaknejo v Azijo in Afriko.

Zelo me je osupnila vest, da nimate za naravoslovje niti instrumentov niti prostorov. Morebiti se Vam ponuja lepa prilika, da prodaste svojo zbirko gališkimi deželnim stanovom. K lepi Garellijevi biblioteki spada kot dopolnilo lep (naravoslovni) kabinet. Mi bi bili gotovo zelo srečni, če bi imeli na Kranjskem tako biblioteko. Saj največja udobnost literarnega življenja tiči prav v možnosti, da se Ti ni treba upropaščati z izdatki ali se obremenjevati s knjigami in otepati s prekletim knjigotržnim

zarodom, ampak da moreš po lastni preudarnosti črpati iz javnih zbirk! Zaradi nedostajanja časa še nisem videl tretjega zvezka Saussura, ki je vreden, da bi ga iskal. Skoraj vsa nadaljevanja modernih del mi manjkajo, izvzemši dunajske izdaje, ki jih pošiljajo na knjižni trg pod Wazslerjevim imenom. Kolikor vidim, s Trebrovo knjigo niste zadovoljni: prav tako tudi jaz z Leitnerjem ne. Priznavam, da nekatere reči niso vredne svojih 28 gld., vendar vsebujejo sem ter tja tudi kaj dobrega, in če bi kazal mož ob pisanju manj domišljavosti in bi štedljiveje tiskal, bi mu bil človek hvaležen.

Poljski Zielnik je odlična pridobitev za primerjanje s kranjsko botanično nomenklaturo. Zelo sem Vam zanj hvaležen. Ako vozi, kakor domnevam, med Dunajem in Lvovom brza pošta, bodite tako ljubeznivi, pa pošljite zavoj na moj naslov in naznanite mi celotno vsoto izdatkov. Drugače Vas čim prej obvestim o drugem načinu, da mi ga pošljete.

Ker predavate v ruskem jeziku, menim, da Vam nudi ta okoliščina pogosto priliko za sklepanje zvez z rojaki. Sčasoma bi se utegnila ponuditi prilika, da se seznanite z ruskim plemičem, ki bi se hotel iznebiti primerka ruske flore, kakor se je to zgodilo ob tistem primerku, ki nam ga je po Vašem posredovanju priskrbel gospod Jacquin. Za ta primer Vas iskreno prosim, kupite knjigo za Vaše prijatelje botanike na Kranjskem, ki jim bo spis glede slovanskih sinonimnih izrazov mnogo koristil.

Moj brat Karel Vam sporoča zatrdilo svoje iskrene zahvale za herbarij, katerega ste mu zaupali. To zimo bo sestavljal zanj katalog. Zvezka del gospoda Jacquina je prejel in bo skrbel za to, da mu pošlje primerke *Tussilaginis silvestris*. Njegova botanična strast se že loteva tudi mene samega. Posrečilo se mi je, da sem mu mogel zadnjič z drugimi pošiljkami poslati tudi Vaš *Leontodon Terglavense*, katerega sem spoznal po sliki, ki ste jo Vi napravili. Na naših gorah raste še več rastlin, ki sta jih Vi in gospod Scopoli prezrla; moji številni delavci v jamah in po visokih gozdih mi omogočujejo, da vse preiščemo. Majhno kmečko hišico v dvetretjinski višini Belščice sem dal obnoviti, da bi preživela tam mesec julij prihodnjega leta ter mogla po vrhovih vzdolž doline botanizirati. Potem kreneva v Bohinj. Našel sem možnost, da spravim brata na konju ob majhnih troških do Velega polja pod Triglavom, in upam, da pridem tja tudi sam. Moj opis Vas pouči, da sem na najboljši poti postati botaničar. Če se to zgodi, boste Vi vzrok: v osamljenosti glede mineralogije, ki me obdaja izza Vašega odhoda, izgubljam polagoma veselje do nje, kajti skoraj nemogoče ti je vztrajati, če nimaš veselja, da bi z drugimi izmenjeval misli, zlasti še v tako jalovi deželi, kakor je na apnu bogata Kranjska.

Moje jame v Mislinju so strašno izčrpane. Alpski granit pokriva rudo, bil sem prisiljen ustaviti delo v eni kovačnici z dvema ognjema. Druge kovačnice bodo delale samo še do sv. Mihaela.

Pač pa so jame v Javorniku v zelo dobrem stanju. Jezilo me je pa, da na Zelenici, kjer iščem mangansko rudo, v rovu, ki se razteza 60 sežnjev daleč čez rudišče, nisem imel sreče, da bi našel še tako majhen znak kristalizacije mangana ali kakšne druge zanimive zvrsti. Z ekskurzij sem se vrnil brez kosa, ki bi ga bilo vredno pobrati. Edini novi

predmet, ki sem ga odkril, je bel kremenec, ki ga najdete na vrhu majhne gore pri Gorjušah v plasteh izmenično z apnenčevimi sloji. Zaboju sem ga poslal vladi in radoveden sem, ali ga spoznajo za porabnega v armadi. V tem primeru postavim fabriko za kresni kamen na puškah, ki je bodo revni gorci prav veseli. Pri prvih poskusih so odkrili sedem plasti, pa mislim, da jih bomo odkrili še več, ako se izkaže za priporočljivo, da posekamo gozd in še naprej kopljemo.

Papir gre h koncu. Preden pa zaključim, Vas moram prositi, da zmolite očenaš za našega škofa, ki je pred kratkim umrl, potem ko je vsem našim duhovnikom in mnogim dekletom zmešal glave.

Iz vsega srca ostajam čisto Vaš

Sigd. Zois

Rusi Hacquetovi »rojaki«? Zdi se, da je Hacquet Zoisu zaupal o svojem poreklu več nego drugim, namreč domnevo, da je neki ruski velmož njegov oče. To bi utegnilo pojasniti tudi presenetljivo okoliščino, da je mogel Hacquet v Lvovu že od začetka »ruski predavati«...

Zoisova izjava o Turkih in njegove besede o pomenu, ki bi ga imela nova tvornica za »revne gorce«, so značilne za tega svojevrstnega kranjskega prosvetljenca, ki je umel gesla o razširjanju znanosti in umetnosti in gesla o skrbi za blagor ljudstva družiti s svojimi fevdalnimi interesi.

In kako previdno se zna izražati o politični situaciji: le med vrstami se bere, da so njegove simpatije na strani parlamentov, Belgijcev in Nizozemskih patriotov!

S fabriko za kresni kamen pa Zois kranjskih »revnih gorcev« ni nikoli osrečil. In tudi na potovanje proti Petrogradu se ni nikoli podal: podgrom je bil vse agresivnejši in že 1789 je Zois moral opustiti osebno nadzorovanje fužin, a 1793 je poslednjič obiskal Bohinj.

POZABLJENI IVAN CANKAR

(K bibliografiji njegovih spisov.)

FRANCE DOBROVOLJC

Za izdajo Cankarjevih zbranih spisov (= CZS) slovenska kritika ni v zadostni meri rešila vprašanja njihove bibliografije. Dr. J. Šlebinger je sicer že v obmrtni brošuri »Spominu Ivana Cankarja« (Ljubljana 1919, 22—32) objavil prvi bibliografski načrt Cankarjevih del, toda zaradi prekratko odmerjenega časa ni mogel biti popoln, zlasti ne za spise iz prve dobe pisateljevega literarnega udejstvovanja, nekako od 1893 do 1899. Letos, ko poteka že dvajseto leto po smrti našega najboljšega prozaika, še vedno nismo prišli preko tega prvega poskusa, ki je ostal torzo. Umljivo je torej, da je imel v takih okoliščinah dr. Izidor Cankar, urednik CZS, izredno težko nalogo, ko je pri pripravljanju gradiva za drugi zvezek moral ugotoviti Cankarjevo avtorstvo dolgi vrsti črtic, novel, feljtonov in kritičnih spisov, ki so v gori omenjenem času izhajali po raznih slovenskih časopisih, včasih brez podpisa, največkrat pa s psevdonimom, kakor so pač to zahtevale trenutne osebne ali družabne prilike.¹

Po krajevnih in osebnih aluzijah, posebej pa še po stilu objavljenih spisov se je dr. Iz. Cankarju posrečilo razrešiti večino Cankarjevih literarnih psevdonimov (doslej že znanih je najmanj 25!), katere je v tem času (1893—1899)